

*Ірина Володимирівна Міма,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
відокремленого структурного підрозділу
Криворізького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук*

РЕЛІГІЙНІ НОРМИ ЯК ЗМІСТОВНА ФОРМА ПРОЯВУ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ

Актуальність теми дослідження зумовлена, по-перше, необхідністю глибинних змін в правовій сфері життя України, докорінного реформування національної правової системи, що ґрунтувалася б на сучасній концепції розуміння права, на новій доктрині права. Успадкована від минулого, зі стереотипами, категоріями, принципами, ідеями тощо правова традиція, що детермінує юридичне мислення, уповільнює темпи реформування правової реальності. Глибинне реформування правової системи неможливе без використання правової традиції для теоретичного та практичного вирішення проблеми гармонізації стосунків між державною владою, суспільством та окремими індивідами. І правова ідеологія, і правотворчість, і правозастосування, і тлумачення права залежать від такого культурного чинника як правова традиція. Її впливом позначено всі юридичні феномени: концепції, вчення, їх зміст, нормативно-правовий матеріал, знакову реальність, функціонально-діяльнісний прояв правової реальності. Крім того, у зв'язку з глобалізаційними та інтеграційними процесами, що стають поширеними, нині все очевиднішою стає необхідність зближення різних правових систем, тому дослідження особливостей юридичного мислення різних народів і культур, ґрунтоване на конкретній правовій традиції, є на часі, обумовлюється необхідністю узгодження праворозуміння, законодавства та правотворчості різних країн та правових систем. Тому потреба у всебічному дослідженні релігійних норм як змістовної форми прояву правової традиції та їх впливу на правову реальність у сучасних умовах є і теоретично, і практично значимою.

Аналізу зв'язку правових явищ з релігійними нормами, філософськими ідеями, національно-ментальним чинником тощо присвячені роботи українських та зарубіжних філософів права: О. Бандура, В. Вовка, О. Данільяна, Д. Керімова, М. Козюбри, М. Костицького, В. Нерсисянца, І. Пономарьова, В. Селіванова, Л. Фуллера, Р. Ціппелюса, В. Шишко та ін. Що ж стосується ґрунтового комплексного опрацювання проблеми розвитку правової реальності під впливом релігійних норм як змістовної форми прояву правової традиції, то вітчизняними правознавцями цій проблематиці приділено недостатньо уваги. Окремі аспекти проблеми розвитку правової реальності крізь призму прояву в ній правової традиції осмислювались такими вітчизняними та зарубіжними науковцями як: С. Алексєєв, В. Бачинін, С. Бобровник, В. Дудченко, А. Козловський, С. Максимов, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, М. Орзіх, П. Рабінович, О. Скакун, Є. Харитонов, М. Цвік, Ю. Шемшученко та ін. Однак у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві поки що не приділено достатньої уваги дослідженню концептуально-методологічних засад аналізу конкретно-історичної сутності правової системи України, яке б передбачало вироблення таких категорій і понять, в яких на теоретичному рівні адекватно відображена конкретно-історична специфіка розвитку вітчизняної правової системи, з врахуванням впливу релігійних норм як змістовної форми прояву правової традиції в історії українського народу, так і сучасної правової дійсності.

Форма права як спосіб його існування — це не формальний, а змістово-сутнісний показник, за яким пізнається правова реальність. Оскільки феномен права не існує поза правовою системою, конкретно-історичною правовою реальністю, між емпіричним базисом правової теорії та прогнозованим всезагальним поняттям права існує проміжна ланка — категорія правової традиції, яка абстрактно відображає сутність конкретно-історичності права [8, с. 256-257]. Категорія правової традиції розглядається як своєрідна межа між позитивним і метафізичним рівнями проникнення у сутність правового. Це зумовлено і тим конкретно-історичним матеріалом, на основі якого формулюються теоретичні положення щодо конкретно-історичної сутності правової системи.

Підходи до розуміння правової традиції різні. Наприклад, Ю. Оборотов вважає, що правова традиція становить зв'язок часів, соціальне (правове) спадкування [10, с. 61]. На думку Ю. Лободи, правову традицію необхідно розглядати як закономірності розвитку сфери правового буття суспільства і одночасно принцип, ідею і тенденцію розвитку правової складової соціальної організації [8, с. 87]. Г. Гленн отожднює правову традицію з правовою системою, розглянутою в історичному розвитку [12, с. 109]. Правова традиція усвідомлюється як певна сутність, її осмислення може бути сутнісним тільки коли здійснюється через аналіз джерел конкретної традиції (наприклад, різних компонентів християнської релігії як джерел християнської правової традиції) та ролі такої традиції у правовій системі або її елементах.

Правова система вбудована у свою історію і історію суспільства у цілому. Тобто, право живе і прогресує у своїй історії, спирається на досвід минулих поколінь (або розуміння цього досвіду), заперечуючи, трансформуючи, підтримуючи його. Історичність правової системи, яка охоплює і світ правових ідей, і світ матеріального буття права, на більш конкретному рівні проявляється у вигляді правових традицій, що у матеріальному аспекті зумовлюють особливості існування такого правового явища чи правової системи у цілому, а в ідеальному — визначають особливості пізнання і розуміння права, зокрема, і його цінності для кожного конкретного суспільства або цивілізації [2, с. 44]. Інакше кажучи, правова традиція — це поняття, яке характеризує специфічність ідеального і матеріального буття права у контексті уявлення про історичний розвиток самого права або явищ, що на нього впливають. Необхідно зазначити, що традиція — це не самі правові явища, а категорія, яка пояснює їх своєрідність, особливість з огляду на історію їх виникнення і розвитку. Дослідження правових традицій дає можливість визначити та розкрити умови, чинники, фактори, що впливають на формування права конкретного суспільства, його суспільне значення, правову систему в цілому, і тим самим відображає динаміку історичного буття правової системи, формування й реалізацію правових норм, пізнання права суб'єктом права, відтворення правових приписів у вигляді правової поведінки тощо. Сучасні тенденції розвитку суспільства та держави надають можливість визначити та розкрити зміст, умови та напрями використання неписаних принципів, релігійних норм як змістовної форми прояву правової традиції, з метою удосконалення соціально-правового регулювання суспільних відносин.

Правова система є системою відкритою (такою, що взаємодіє з оточенням і обмінюється з ним інформацією) і реактивною (такою, чиє функціонування визначається переважно зовнішніми факторами) [11, с. 53-54]. Це означає, що, по-перше, правові традиції виникають під впливом історії розвитку або самого права (внутрішньо правові традиції), або явищ, які на нього впливають (зовнішні традиції), а по-друге, що традиційність у праві за своїм походженням має переважно зовнішній характер. При цьому, звичайно, чітко відмежувати зовнішні і внутрішні правові традиції складно. Правова традиція, будучи передумовою юридичного мислення, визначає основи настанов правосвідомості, впливаючи тим самим як на зміст, так і на форми буття правової реальності, знаходячи своє втілення в усьому їх розмаїтті: праворозумінні, правотворчості, законодавчій діяльності, судочинстві, правозастосуванні, правовому регулюванні, тлумаченні права тощо [6, с. 155]. У сучасній вітчизняній правовій системі можна виокремити дві групи форм прояву правової традиції: 1) поступальні видозміни правової традиції за нових історичних умов (породжені правовою традицією під дією нових історичних умов правові явища безпосередньо свідчать про її поступальний розвиток); 2) правові релікти (правові явища, які при переході до нового етапу розвитку змісту правової системи залишилися забутими у минулому, як правова спадщина). Відповідно правова традиція виражає не минуле права або пам'ять про це минуле, а його сьогодення, що розуміється у його зв'язках зі своїм минулим, з історією. У контексті розуміння релігійних норм як змістовної форми прояву правової традиції важливим є їх зв'язок з наступністю у праві. Остання полягає у збереженні і відтворенні у праві нормативних, релігійних, ідеологічних, поведінкових, інституційних компонентів, що виникли на попередніх етапах розвитку правової системи. На думку Ю. Оборотова, традиція передає естафету існуванню, а наступність виступає як ствердження того, що ця естафета буде прийнята [10, с. 61].

Однією з потужних традицій у праві є релігійна традиція, яка відображає специфіку правової системи, зумовлену впливом релігійної системи та релігійних норм зокрема. Тобто, релігійна правова традиція дає можливість зрозуміти, як і якою мірою релігійні норми визначили і продовжують визначати історичний розвиток права певного суспільства. Кожній релігійній традиції у праві властива низка рис, які можна поділити на дві групи: сутнісно-функціональні (спільні для всіх релігійних правових традицій, тобто такі, що відображають природу цих традицій та їх роль у правовій системі), а також змістовні (властиві

кожній конкретній традиції, тобто такі, що дозволяють відмежувати одну релігійну правову традицію (християнську, ісламську, іудейську, індуську тощо від іншої) [3, с. 44]. Момент виникнення релігійної правової традиції відображає перетворення релігійно-нормативного впливу на право з потенційного у реальний. Розуміння релігійної правової традиції як специфіки буття правової системи, зумовленої релігійним впливом, тягне за собою висновок про те, що ця традиція виникає, коли виникає цей вплив, тобто коли релігійні норми починають визначати формування і функціонування права у соціумі.

Релігійно-нормативний вплив на змістовну форму прояву правової традиції пов'язаний з постійною взаємодією права та релігії, з рівнем секуляризації права та відмежуванням від релігії. Можна виділити три етапи розвитку взаємодії та взаємовідносин релігійної і правової систем. Перший — етап синкретизму (епоха Середньовіччя), на якому релігія виступає джерелом походження, існування та обґрунтування, а також метою права і держави. Другий — етап секуляризації (Новий час), пов'язаний із прагненням відокремити суспільні явища й інститути, у тому числі і державно-правову дійсність, від релігії, протиставити їх одне одному. І третій — сучасний етап постсекуляризованого суспільства, на якому відбувається діалектичне поєднання перших двох етапів. На доктринальному рівні він супроводжується виникненням різних концепцій, які погоджуються із певним значенням релігійних норм для функціонування права і держави, її впливом на правосвідомість окремого індивіда та соціуму, а також допускають можливість існування релігійного погляду на право [7, с. 3-11].

Кожна правова традиція має свої джерела, з яких вона формується як чинник розвитку правової системи. У широкому сенсі джерелом релігійної правової традиції є та релігія, на ґрунті якої традиція виникає. У більш вузькому сенсі джерелами релігійної правової традиції є певні складові релігійної системи, релігійні норми, зокрема. У цьому аспекті можна виокремити змістовні й формальні джерела релігійної правової традиції. До змістовних джерел належать релігійні норми, релігійна доктрина, уявлення християн про право і державу, а також релігійна практика (діяльність). Релігійні норми, тобто правила поведінки, що є обов'язковими, формально-визначеними, загального характеру, встановлені та закріплені у нормативних актах та офіційних релігійних джерелах: Біблії, Корані, Кодексі канонічного права, у формі рішень пап, Вселенських Соборів або керівництва релігійних організацій (церкви), виступають як рівний, однаковий масштаб для усіх і кожного з суб'єктів релігійних відносин, які перебувають у сфері їх дії, надають учасникам регульованих релігійних відносин суб'єктивні релігійні (культові) права та обов'язки з метою упорядкування релігійних суспільних відносин, визначають устрій церкви, відносини церкви з іншими організаціями та державою, і є обов'язковими до виконання крім та віруючими, як у межах церковного устрою, так і поза ним [9, с. 4], є невід'ємною складовою кожної релігійної системи. Ідеться про будь-які види нормативності, що охоплюють різні сфери суспільних відносин. Це має місце у випадку державного чи безпосередньо суспільного санкціонування приписів релігійного права. Із наведеного випливає суттєва особливість релігійних норм як джерела релігійної традиції у праві. Вони є і джерелом релігійної традиції, і одночасно змістовною формою прояву правової традиції, коли зазначені норми є складовою не лише релігійної, а й правової системи. У секуляризованих правових системах (тобто системах, де право є світським, відокремленим від релігії) релігійні норми переважно виконують роль джерела відповідної релігійно-правової традиції і впливають на розвиток права опосередковано. Іноді у таких правових системах релігійні норми можуть санкціонуватися державою, однак ідеться переважно про норми символічного характеру (наприклад, складання присяги на релігійному тексті тощо). У синкретичних правових системах, де право не відокремлено від релігії, релігійно-правові приписи є як джерелом, так і проявом відповідної релігійної традиції (наприклад, у державі Ізраїль норми іудейського права є як чинником розвитку законодавства та прецедентного права, так і безпосередньо діючим правом у окремих сферах суспільних відносин, переважно пов'язаних з особистим статусом людини) [4, с. 522].

Поширення певної релігії у суспільстві, збільшення її значення як чинника соціального життя призводить до ситуації, коли джерела релігійної правової традиції починають формувати останню; релігійні норми з потенційних нормативних регуляторів суспільних відносин перетворюються на дійсні, стають реальністю правової системи. Релігійні норми можуть санкціонуватися у вигляді норм позитивного права або ж бути одним із вагомих змістовних факторів правостановлення, впливаючи на законодавця при виборі певного варіанта правової регламентації суспільних відносин, а також на правосвідомість і юридично значущу поведінку суб'єктів права, які є віруючими або (особливо у світських державах) носіями релігійної, етичної і правової традицій навіть без позиціонування своєї релігійності.

Релігійним нормам як змістовній формі прояву правової традиції, властива здатність модифікуватися й оновлюватися, що простежується в еволюції тлумачення релігійних норм Біблії, трансформації релігійно-нормативних канонів та християнської доктрини, змінах на рівні правосвідомості віруючих. Традиція — це не спадщина, а сучасність і майбутнє, пов'язане складними зв'язками з накопиченою спадщиною. Усі феномени правової реальності, втілюють інтелектуально-духовну, релігійну традицію свого часу як усталену сукупність релігійних норм, що є загальними правилами поведінки, принципами, взірцем, формою і категорією розуміння правових явищ [5, с. 12].

Вплив релігійних норм на правову традицію та на право в цілому є настільки значним, що від нього залежить специфіка розвитку правової системи загалом, способи та форми існування її структурних елементів. Релігійні норми як змістовна форма прояву правової традиції можуть випереджати суспільний розвиток, стимулювати його і, навпаки, гальмувати — це стосується правової нормотворчості, що є процесом створення позитивного права і безпосереднім результатом юридичного мислення, творчої розумовою діяльністю, що несе в собі певні смисли і значення, мисленнєві схеми і домінанти, що вироблені в контексті певного інтелектуально-культурного поля [1, с. 9-10].

Утвердження категорії правової традиції зміщує акцент у праворозумінні в напрямі осмислення правової дійсності в єдності конкретно-історичних і всесвітньо-історичних проявів правового. Виходячи з таких міркувань, доцільним є розробка концепції праворозуміння із зазначенням місця релігійних норм у правовій традиції та системі правових категорій, покладених в основу праворозуміння [8, с. 253]. Праворозуміння як сукупність основоположних ідей та принципів, що пронизують правове життя суспільства, є найбезпосереднішою формою вираження певної правової традиції.

Таким чином, зазначимо, що релігійні норми, як змістовна форма прояву правової традиції охоплює нормативний, гносеологічний, аксіологічний, символічний компоненти буття права; правова традиція відображає зв'язок правового явища з минулим, охоплює специфіку впливу релігійних норм як нормативних регуляторів суспільних відносин; правова традиція відповідає розумінню динамічного впливу релігійних норм на змістовну характеристику права, яка не може визначатись поза історичним контекстом виникнення відповідних релігійних норм, канонів, догматів, діяльності церков; правова традиція як елемент культури суспільства відповідає рівню впливу релігійних норм, чим визначається своєрідність правової системи та її зв'язок з іншими соціальними системами. Крім того, релігійні норми як змістовна форма прояву правової традиції відображають певний аспект буття правової системи, детермінованої різними складовими елементами релігійної системи, має на меті охопити різні аспекти існування права: як нормативного регулятора (тобто, релігійні норми є особливою формою змістовного впливу на правову систему), а також як форми індивідуальної і суспільної свідомості та способу духовного виробництва (тобто, релігійні норми, трансформуючись у зміст правової традиції, становлять специфіку пізнання та відтворення правової системи чи її елементів у контексті розуміння релігійних норм суб'єктами права).

Використані джерела:

1. Братасюк В.М. Правова реальність як форма прояву інтелектуальної традиції епохи (на матеріалах романо-германської правової сім'ї): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 — «філософія права» / В.М. Братасюк. — К., 2005. — 20 с.
2. Вовк Д. Правова традиція: розуміння у контексті співвідношення з правовою системою і правовою культурою / Д. Вовк // Вісник Академії правових наук України. — 2012. — № 2 (69). — С. 42-52.
3. Вовк Д. Релігійна традиція у праві: аспекти загальнотеоретичного розуміння / Д. Вовк // Вісник Академії правових наук України. — 2012. — № 3 (70). — С. 44-53.
4. Дудченко В.В. Іудейське право: до проблеми виникнення, обґрунтування та взаємодії з сучасним ізраїльським правом / В.В. Дудченко // Державо і право: Зб. наук. праць. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. — Вип. 32. — С. 519-527.
5. Дудченко В.В. Правова реальність: до постановки проблеми / В.В. Дудченко // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. — 2004. — Вип. 22. — С. 10-15.
6. Кистяковский Б.А. Философия и социология права / Б.А. Кистяковский. — СПб.: РХГИ, 1999. — 800 с.
7. Лекторский В.А. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм / В.А. Лекторский // Вопросы философии. — 2001. — № 4. — С. 3-11.
8. Лобода Ю.П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю.П. Лобода. — Л.: Світ, 2009. — 280 с.
9. Міма І.В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин: автореф. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.В. Міма. — К., 2008. — 20 с.

10. *Оборотов Ю.М.* Традиції і новації у правовому розвитку: [монографія] / Ю.М. Оборотов. — О.: Юрид. літ., 2001. — 160 с.
11. *Прангишвили И.В.* Системный подход и общесистемные закономерности / И.В. Прангишвили. — М.: СИНТЕК, 2000. — 528 с.
12. *Glenn H.P.* Do the Transsystemic: Legal Systems and Legal Traditions / H.P. Glenn // McGill L.J. — 2005. — Vol. 50. — P. 873.

Міма І. В. Релігійні норми як змістовна форма прояву правової традиції.

Досліджено теоретичні аспекти релігійних норм як змістовної форми прояву правової традиції; визначено та охарактеризовано внутрішні та зовнішні напрями впливу релігійних норм на правову традицію на нормативному, гносеологічному, аксіологічному, символічному рівні буття права; відображається динамічний вплив релігійних норм на змістовну характеристику права, який не може визначатись поза історичним контекстом виникнення відповідних релігійних норм, канонів, догматів, діяльності церков, чим визначається своєрідність права як частини певної цивілізації у його зв'язках з іншими соціальними системами.

Ключові слова: релігійні норми, правова традиція, право, релігія, правова система.

Мима И. В. Религиозные нормы как содержательная форма проявления правовых традиций.

Исследовано теоретические аспекты религиозных норм как содержательной формы проявления правовой традиции; определены и охарактеризованы внутренние и внешние направления влияния религиозных норм на правовую традицию, которые проявляются на нормативном, гносеологическом, аксиологическом, символическом уровнях существования права; отображается динамическое влияние религиозных норм на содержательную характеристику права, которое не может определиться вне исторического контекста возникновения соответствующих религиозных норм, канонов, догматов, деятельности церкви, чем характеризуется особенность права как части определенной цивилизации в его связях с другими социальными системами.

Ключевые слова: религиозные нормы, правовая традиция, право, религия, правовая система.

Mima I. Religious norms as a meaningful form of manifestation legal tradition.

Theoretical aspects of religious norms as meaningful form of manifestation of the legal tradition identified and characterized the internal and external areas of influence of religious norms to legal tradition on the normative, epistemological, axiological, symbolic level of being right; displays dynamic influence of religious norms in meaningful description of the rights, which is not may be determined outside the historical context of the respective religious norms, canons, dogmas of churches, as determined by the originality of law as part of a civilization in its relations with other social systems.

Key words: religious norms, legal tradition, law, religion, the legal system.